

Martina Ivanová¹

Jazykovedný ústav Ľudovíta Štúra SAV, v. v. i.

<https://orcid.org/0000-0001-7654-300X>

LÁSKA IDE CEZ SLOVNÍK. KONCEPČNÉ A REALIZAČNÉ PROBLÉMY PRI VÝKLADE VÝZNAMU V SLOVNÍKU SÚČASNÉHO SLOVENSKEHO JAZYKA²

Cieľom príspevku je predstavenie lexikografického projektu *Slovníka súčasného slovenského jazyka* (2006, 2011, 2015, 2021), ktorý prináša aktuálny opis slovnej zásoby súčasnej slovenčiny vo všetkých sférach komunikácie, opretý o bohaté dáta z autentických jazykových zdrojov. V príspevku poukážeme na niektoré aktuálne diskutované otázky problematiky výkladu významu vo výkladovom slovníku, stimulované najmä podnetmi z kognitívnej sémantiky (presun od akcentovania tzv. nutných a postačujúcich významových prvkov k stále výraznejšiemu reflektovaniu konotačných a komunikačných významových zložiek vo výklade, k budovaniu komplexnejšej reprezentácie významu v zmysle sémantizácie širšieho počtu elementov, čo sa prejavuje tzv. pragmatizáciou a encyklopedizáciou významu, výraznejším zapájaním prototypových významových prvkov do štruktúry výkladu) a tzv. kritickú diskurzívnu lexikografickú analýzu (v rámci ktorej sa slovník chápe ako špecifický prípad diskurzívnej praxe, prostredníctvom ktorej sa fixujú, internalizujú kultúrne vzorce, teda isté modely, štandardy, rámce odkazujúce na akceptované hodnoty a normy správania v tej-ktorej spoločnosti a kultúre, čím sa používateľovi sprostredkúva orientačný pôdorys jestvujúceho sociokultúrneho sveta).

Kľúčové slová: Slovník súčasného slovenského jazyka, výklad významu, pragmatizácia významu, encyklopedizácia významu, denotácia a konotácia, kritická diskurzívna lexikografická analýza

¹ martina.ivanova@juls.savba.sk

² Táto štúdia vznikla ako súčasť riešenia grantového projektu VEGA č. 2/0016/21 *Slovník súčasného slovenského jazyka – 7. etapa (koncipovanie a redigovanie slovníkových hesiel a s tým spojený lexikologicko-lexikografický výskum)*. Zodpovedná riešiteľka: Mgr. Nicol Janočková, PhD. Doba riešenia: 2021 – 2024.

1. Úvod

1.1 Výkladové slovníky slovenského jazyka. *Slovník súčasného slovenského jazyka* (2006, 2011, 2015, 2021, ďalej SSSJ) je jedným z troch výkladových slovníkov slovenčiny. Oproti *Krátkemu slovníku slovenského jazyka* (2003, 2020, ďalej KSSJ) ide o slovník národného jazyka väčšieho rozsahu, z kvantitatívneho hľadiska ho možno porovnávať so *Slovníkom slovenského jazyka* (1959 – 1968, ďalej SSJ), v ktorom sa v piatich dieloch spracúva cca 100 000 slov a v šiestom diele, ktorý obsahuje dodatky, je spracovaných ďalších 3600 jednotiek. Cieľom SSSJ je zachytiť na základe aktuálneho jazykového materiálu lexikálnu zásobu súčasného jazyka. V prvých štyroch zväzkoch sa v ňom doposiaľ spracovalo cca 75 000 heslových slov. V porovnaní so SSJ teda v aktuálnom štádiu obsahuje menej heslových jednotiek; ak neberieme do úvahy posledný diel SSJ s dodatkami, v prvých piatich zväzkoch sa v SSJ spracúva cca 20 000 jednotiek na jeden zväzok. Ak to porovnáme so SSSJ, kvantitatívne údaje o prvých štyroch zväzkoch vyzerajú takto: v prvom zväzku používateľ nájde informácie o 30 293 heslových slovách, v druhom zväzku o cca 17 000 heslových slovách, v treťom zväzku o cca 16 822 heslových slovách a vo štvrtom zväzku o cca 15 329 heslových slovách. S výnimkou prvého zväzku je teda v SSSJ v priemere na jeden zväzok spracovaných menej než 20 000 jednotiek (v priemere cca 18 500 na jeden zväzok).

Dôležitým kvantitatívnym údajom je však nielen počet heslových jednotiek, ale aj celkový počet slov v slovníku, ktorý je indikátorom detailnosti spracovania heslových jednotiek. Prvé štyri zväzky SSSJ obsahujú spolu 3 558 568 slov (v priemere cca 47 slov na heslovú jednotku), zatiaľ čo všetkých šesť zväzkov SSJ zahŕňa 2 370 639 slov (v priemere 24 slov na heslovú jednotku). Väčší rozsah je v SSSJ spôsobený jednak extenzívnejším spracovaním polysémantov, ako aj bohatšími frazeologickými a exemplifikačnými zónami. Pars pro toto uvedieme spracovanie adjektíva *nový* v SSJ, KSSJ a SSSJ a pokúsime sa ich porovnať z hľadiska počtu uvádzaných významov a charakteru významových parafráz.

SSJ

1. nedávno vytvorený, vzniknutý
2. iný ako dosiaľ, predtým neznámy, nevidaný, neexistujúci
3. nasledujúci po predchádzajúcom, po inom, opätovný, ďalší; nadchádzajúci, budúci
4. čerstvý, mladý, nedávny
5. novodobý, moderný, súčasný
6. v miestnych al. iných, najmä zemepisných názvoch
7. spodst. nový drobná minca v rakúsko-uhorskej zlatej mene, grajciar

KSSJ

1. kt. práve, nedávno vznikol, op. starý
2. iný ako dosiaľ, predtým nejestvujúci, op. starý

3. nasledujúci po predchádzajúcom, ďalší
4. súčasný, novodobý, moderný, op. starý

SSSJ

1. ktorý predtým nejestvoval, ktorý práve al. pred krátkym časom vznikol, bol postavený, utvorený, zhotovený, vynájdenný al. sa v blízkej budúcnosti bude stavať, utvárať, zhotovovať a pod.
2. ktorý bol práve al. pred krátkym časom nadobudnutý a doteraz nepoužívaný, nenosený; op. starý
3. ktorý práve, nedávno pribudol, narástol a pod., mladý, svieži, čerstvý
4. pochádzajúci z tohto roku, tohtoročný, mladý; op. starý
5. (o človeku, spoločenstve a pod.) ktorý nedávno prišiel do kolektívu, na pracovisko al. sa začlenil do istého spoločenstva, do rodiny, doteraz (často) inými nepoznaný, neznámy
6. ktorý je pre niekoho neznámy, s ktorým nie je niekto oboznámený, a preto o ňom nič nevie, doteraz nepoznaný, nevyskúšaný, neosvojený, nezažitý
7. doteraz neznámy, len nedávno objavený, uvedený do života, do praxe
8. odrážajúci terajší stav, po ktorom iný (ešte) nenasleduje, aktuálny, posledný, čerstvý; op. starý
9. ktorý nahrádza niečo predchádzajúce, iný ako doteraz; op. starý
10. (o človeku) ktorý voľbou, výberom al. inou zmenou nahradil al. nahradí niekoho
11. ktorý sa očakáva ako lepší, iný ako doteraz, pozitívny (voči predchádzajúcemu stavu)
12. ktorý nasleduje po predchádzajúcom, ktorý prichádza al. prišiel (v časovej postupnosti), ďalší, nasledujúci
13. ktorý prichádza, objavuje sa, je ako ďalší v poradí
14. (o čase) práve prebiehajúci, súčasný, novodobý, pokrokový, moderný; op. starý
15. po novom vo funkcii príslovkového určenia, inak ako doteraz, iným, novým spôsobom

Ako vidíme v krátkej ukážke zo všetkých troch výkladových slovníkov, najextenzívnejšie je adjektívny polysémant *nový* vymedzený v *SSSJ*, kde je spracovaných až 15 významov tohto adjektíva. V *SSJ* sa delimituje len 7 významov a v *KSSJ* len 4 významy tejto jednotky. Podobné rozdiely možno pozorovať pri charaktere výkladovej parafrázy. Zatiaľ čo výkladová parafráza v *SSJ* má rozsah v priemere 6,6 slov na jeden význam a v *KSSJ* 6,5 slov na jeden význam, v *SSSJ* to je až 14,6 slov na jeden význam.

Vzhľadom na limitovaný priestor štúdie uvádzame spracovanie tohto adjektíva v spomínaných troch výkladových slovníkoch bez exemplifikačných zón. Ak by sme však z kvantitatívneho hľadiska vyhodnotili exemplifikáciu pri jednotlivých významoch adjektíva *nový*, zistili by sme, že v *SSJ* je priemerná dĺžka exemplifikačnej zóny pri jednom význame 43 slov, v *KSSJ* 21 slov a v *SSSJ* 64 slov.

K podobným zisteniam dospejeme aj pri porovnaní spracovania frazeologických zón. Zatiaľ čo v *SSJ* sa spracúva 11 frazeologických jednotiek a v *SSSJ* 14 frazeologických jednotiek s komponentom *nový*, v *KSSJ* to je len 7 frazém s týmto komponentom (spojenie *robiť niečo po novom* sa v *SSJ* a *KSSJ* spracúva ako frazeologizované, zatiaľ čo v *SSSJ* ide o samostatný význam vo funkcii príslovkového určenia). V *SSSJ* nachádzame spracovaných aj viacero neobrazných ustálených spojení, ktoré v ostatných slovníkoch nefigurujú, napr. *nový román*, *nové divadlo* a pod.

Pri koncipovaní *SSSJ* sa vychádza z bohatej materiálovej základne v rámci tzv. primárnych a sekundárnych jazykových zdrojov. Pod primárnymi zdrojmi máme na mysli textové excerpty z tradičnej lístkovej lexikálnej kartotéky Jazykovedného ústavu Ľ. Štúra SAV a Slovenský národný korpus (SNK). Pri koncipovaní piateho zväzku slovníka sa lexikografické spracovanie bude opierať o databázu korpusu Omnia Slovaca Maior IV, ktorá zahŕňa 6 596 573 997 tokenov v rámci 15 155 685 dokumentov (textov). Na porovnanie, v čase odovzdania 1. zväzku *SSJ* do tlače sa pri spracovaní autori opierali o 3,5 milióna kartotečných lístkov. Na základe kvantitatívnych údajov vidíme, že v prípade citovaných výkladových slovníkov ide o významný rozdiel v rozsahu materiálovej základne. Základom práce s korpusom pri lexikografickom opise je aj verifikácia tzv. frekventovaných kontextov slova, na čo sa využíva nástroj SketchEngine. Ten umožňuje zobrazenie tzv. kolokačných profilov heslového slova, ktoré sú východiskom pri delimitácii významov, ako aj pri identifikácii ustálených spojení. Pokiaľ ide o sekundárne zdroje, spracovanie *SSSJ* sa opiera o všetky lexikografické diela vytvorené na pôde Jazykovedného ústavu Ľ. Štúra SAV, o publikačné výstupy jazykovej poradne, o slovníky cudzích slov, terminologické slovníky, odbornopopularizačné príručky rozličného druhu, o materiálové zdroje v rámci diela *Encyclopaedia Beliana* a i.

Táto kvantitatívna mikrosonda do existujúcich výkladových slovníkov slovenčiny potvrdzuje, že korpus v súčasnosti predstavuje nevyhnutné východisko nielen lexikografickej práce, ale i akéhokoľvek lingvistického bádania. Z množstva argumentačných analýz a zdôvodnení nutnosti práce s korpusom pri opise jazykových javov možno zacitovať pregnantné, aforisticky orientované konštatovanie P. Hanksa (2013), podľa ktorého platí, že „to, čo si myslíme, že hovoríme, a čo naozaj hovoríme, sú dve odlišné veci“ (Hanks, 2013: 21). Samozrejme, výhodou korpusu je najmä identifikovať, čo naozaj hovoríme.

Ukážka spracovania hesla *nový* v troch výkladových slovníkoch slovenského jazyka poukazuje nielen na rozdiely v slovníkovej typológii (*KSSJ* ako výkladový slovník stredného rozsahu, *SSJ* a *SSSJ* ako výkladové slovníky veľkého typu), ale aj na dôležitosť metodologického prístupu k spracovaniu jazykového materiálu, ktorá sa týka detailnosti verius hutnosti makro- i mikroštruktúry slovníka. Porovnanie spracovania jednotiek v *SSJ* a *SSSJ* ako vo výkladových slovníkoch veľkého rozsahu

poukazuje jednoznačne na výhody korpusového materiálu a jeho nezastupiteľnú úlohu pri lexikografických opisoch. Bohatstvo kontextov použitia slova, ktoré sprostredkujú korpusové dáta, umožňuje nielen budovanie bohatších a ilustratívnejších exemplifikačných zón, ale vďaka jestvujúcim korpusovým nástrojom je pri lexikografickej práci jednoduchšia identifikácia typických spojení, posunov vo význame a prenesených významov slov, ustálených spojení, a to tak lexikalizovaných, ako aj frazeologizovaných.

1.2 Raison d'être výkladového slovníka. Pokiaľ ide o otázky súvisiace so zmyslom existencie výkladového slovníka, P. Hanks (2010: 581) konštatuje, že slovníky majú sociálne integratívnu funkciu, to znamená, že poskytujú informácie o normách, na ktoré sa hovoriaci a prijímatelia spoliehajú pri vzájomnom porozumení. V tejto súvislosti však musíme konštatovať, že pre slovenčinu, ale ani pre iné jazyky neexistujú empiricky, sociolingvisticky založené štúdie o tom, ako a prečo ľudia výkladové slovníky používajú. Istú čiastkovú predstavu nám môžu sprostredkovať informácie o tzv. naposledy hľadaných slovách, ktoré možno nájsť v online verzii na Slovníkovom portáli JÚLŠ SAV. V nasledujúcej časti uvádzame súbor hľadaných slov v SSSJ k dátumu 13. 4. 2023: *doprianý, valentín, Galapágy, oprávniť, mandant, hradská, zasadiť sa, líder, fluktuácia, prieskum, výskum, gulička, škebľa, Harpya* atď.

Zo súboru týchto slov môžeme dedukovať (v zátvorkách postulujeme možné motívy vyhľadávania príslušných výrazov vo výkladovom slovníku), že rodených hovoriacich

(i) zaujíma viac periféria ako centrum (je pravdepodobné, že používatelia siahajú po výkladových slovníkoch, aby v nich hľadali význam a kontexty použitia cudzích, prevzatých, prípadne temporálne príznakových slov, napr. *mandant, fluktuácia, Harpya, hradská, líder* a pod.),

(ii) používatelia chcú mať autoritatívny inventár svojho jazyka, jedným z motívov použitia výkladového slovníka je totiž overovanie správnosti použitia istých výrazov (existencia istých potenciálnych tvarov, napr. *doprianý*, správnosť, resp. spisovnosť istých výrazov, napr. *gulička*, overovanie správnosti slovotvornej podoby slov a možnej významovej diferenciacie výrazov s podobnou slovotvornou štruktúrou, napr. *prieskum* verus *výskum*, písanie veľkého písmena, resp. overovanie deklinačných nejasností, napr. *valentín, Harpya*, overovanie správnej pravopisnej podoby pri adaptovaných slovách, napr. *líder* a pod.).

2. Vybrané aspekty lexikografického spracovania jednotiek vo výkladovom slovníku. Vybrané koncepčné problémy lexikografickej práce súvisia so samotnou povahou fenoménu jazyka a s jeho charakteristikami, ktoré sa v súvislosti s jeho fungovaním postulujú najmä v mnohých funkčne a kognitívne orientovaných lingvistických koncepciách. Tieto problémy možno konfrontovať so všeobecne akceptovanými predpokladmi vzťahujúcimi sa na výkladový slovník a jeho použitie.

1. Cieľom slovníkov je kategorizácia jazykového materiálu.

Význam slova *kategorizácia* sa v *SSSJ* (2011) vymedzuje takto: „zaradovanie, zaradenie do kategórií, skupín, tried podľa určitých kritérií, triedenie, zatriedenie, kategorizovanie“. Opis významu tohto výrazu koreluje so samotnou podstatou lexikografickej práce: lexikograf pri spracovaní heslových slov triedi doklady z reálneho použitia jazyka do tried, kategórií (vymedzovaním významov pri polysémických slovách, zaradovaním jednotiek do slovnodruhových kategórií, odlišovaním voľných a ustálených spojení, vymedzovaním frazeologických a nefrazeologických jednotiek a pod.).

Inherentnou vlastnosťou jazyka je však graduálnosť. Ide o terminologické označenie, ktoré odkazuje na celé spektrum kontinuálnych, spojitých, neostro vyznačených javov jazyka (od kategórií na gramatickej rovine až po zvuky na fonetickej rovine), porov. Aarts (2004). Prvé zmienky o graduálnosti prirodzených kategórií nachádzame dokonca už u Aristotela, porov.:

[...] he who thinks four things are five equally wrong with him who thinks they are a thousand. If then they are not equally wrong, obviously one is less wrong and therefore more right. If then that which has more of any quality is nearer to it, there must be some truth to which the more true is nearer. [... nemýli sa rovnako ten, kto číslo štyri pokladá za päť a kto za tisíc. Ak sa teda nemýli rovnako, je zjavné, že jeden sa mýli menej, a tak hovorí viac pravdu. Ak je teda to, čo má viac nejakej vlastnosti, k niečomu bližšie, potom musí byť nejaká pravda, ktorej je to viac pravdivé bližšie.] (Aristoteles, 2008: 117; prelož. M. I.)

Viacere výskumy v rámci kognitívno-lingvisticky orientovaných teórií potvrdzujú dva predpoklady o fungovaní jazyka: (1) Jazykové kategórie sa vyznačujú nediskrétnosťou (to spôsobuje problém v určovaní hraníc kategórií) a nehomogénnosťou (tá sa týka internej štruktúry kategórií, ktoré nie sú rovnorodými objektmi, ale entitami štruktúrovanými na princípe jadra a periférie, keďže nie všetky členy sú rovnako „dobrými“ reprezentantmi príslušnej kategórie). Pokiaľ ide o graduálnosť, škálovanosť jazyka, už D. Bolinger v práci *Generality, Gradience, and the All-or-None* (1961) poukazuje na fakt, že jazykové kategórie nemajú jednoznačné hranice a mali by byť nahradené nediskrétnymi škálami. Podobné idey nachádzame v práci G. Fanselowa et al. *Gradience in Grammar* (2006), kde sa uvažuje o tom, že namiesto opozície gramatickosť verzus negramatickosť štruktúry by sa malo uvažovať o miere akceptability istej štruktúry. Mnoho analýz poukazuje na fakt, že jazyk nefunguje na princípe „buď – alebo“, ale skôr „viac – menej“, resp. „aj – aj“. Graduálny charakter jazyka ilustrujú také

javy, akými je napr. gramatikalizácia (nejednoznačná hranica medzi lexikálnym a gramatickým významom, ktorá potvrdzuje predpoklad o existencii lexikálno-gramatického kontinua), neostre hranice medzi metaforou a metonymiou (porov. koncept tzv. metafontymie, bližšie pozri Goosens, 1990) a i.

2. Vo výkladových slovníkoch sa kladie dôraz na lexikálny štandard. Zachytávajú sa v nich slová a slovné spojenia, ktoré sú zvyčajné, uzualizované pri vyjadrovaní v príslušnej komunikačnej sfére.

Slovníky teda svojím spôsobom fixujú význam, ktorý však vo svojej podstate nie je stálym, nemenným fenoménom. V teoretických prácach sa v tejto súvislosti hovorí o sémantickom varíovaní lexíí, ktoré je reflexom interakčného potenciálu lexém (porov. Dolník, 2003: 146n.). Polysémia nejakej jednotky vzniká často lexikalizáciou kontextových významových posunov. Úlohou lexikografa je rozčleňovanie významového spektra slova, ktoré je vo svojej podstate spojitým fenoménom s neostými hranicami. Delimitáciu lexíí v polysémante tak možno chápať ako istý interpretačný konštrukt lexikografa/lexikografky, ktorí si pri svojej práci musia opakovane klásť viaceré otázky. Na základe akých kritérií možno jednotlivé použitia slova vymedziť ako samostatné významy? Ako hodnotiť jemné sémantické rozdiely v použití slova? Akým spôsobom uplatniť tzv. Occamovu britvu, aby sme sa vyhli zmnožovaniu pojmov v lexikografickom opise? Kedy ide o samostatný význam a kedy o variáciu významu? Podľa P. Hanksa (2010: 70) neexistuje na tieto otázky jedna správna odpoveď. V skutočnosti existuje mnoho spôsobov, ako významové spektrum slova štruktúrovať. Preto sa podľa autora lexikografi niekedy označujú ako „rozdeľovači“ (*splitters*) a „spájači“ (*lumpers*). Napriek tejto metodologickej skepse nemožno lexikografickú prácu hodnotiť ako vopred prehratý boj. Práve korpus predstavuje dôležitý zdroj informácií o kolokabilite a syntagmatike jednotiek, ktoré je nutné štatisticky vyhodnotiť tak, aby bolo možné postulovať vzťah medzi použitím a významom slova. Korpus teda na jednej strane dokáže odhaliť isté vzorce použitia slova, avšak tieto vzorce je nutné vnímať len ako náznaky, asociácie, resp. pravdepodobnosti vzťahu medzi významom a použitím, nie ako isté a jednoznačne platné fakty (Hanks, 2010: 590). Podobne sa v prístupoch tzv. emergentnej gramatiky zdôrazňuje, že štruktúra jazykového systému nie je riadená súborom hotových pravidiel existujúcich a priori, gramatika aj význam sú provizórne, sú stále v stave zrodu, rodia sa v úze, v diskurze.

3. Slovníky majú ambíciu byť objektívnym opisom reality.

Podľa P. Bensona (2001) sú slovníky obklopené mýtom objektivity a autority. W. Chen (2019) však konštatuje, že lexikografia a jej produkty, slovníky, nie sú nikdy zbavené istej hodnotovej orientácie, nie sú apolitické a nestoja mimo spoločenského kontextu. Jazyk nie je dekontextualizovaný fenomén, slová menia svoje definície, významový habitus v závislosti od regiónu, kultúry, vekovej skupiny

či spoločenskej vrstvy. Analýza daných javov a ich priemet do lexikografických opisov je predmetom špecifickej jazykovej subdisciplíny, tzv. kritickej diskurzívnej lexikografickej analýzy.

3. Princípy jazyka a princípy lexikografickej práce

3.1 Graduálnosť a prototypizácia. Graduálnosť ako jedna zo základných charakteristík jazyka sa premieta aj do lexikografického opisu významu jednotiek. V tejto súvislosti možno uvažovať o dvoch typoch graduálnosti: medzikategoriálnej a vnútrokategoriálnej graduálnosti. Pod medzikategoriálnou graduálnosťou budeme mať na mysli otázku delimitácie významov v rámci polysémantu, teda možností lexikografického opisu určiť hranice medzi jednotlivými lexiami ako základnými lexikálnosémantickými jednotkami (kategóriami). Pokiaľ ide o vnútrokategoriálnu graduálnosť, tá sa týka významu a spôsobu jeho zachytenia. Pri opise významu sa v *SSSJ* využíva niekoľko základných typov výkladu (pozri bližšie Novotná, 2017):

1. Denotatívny výklad (resp. výklad ostenziou), pri ktorom sa vo výklade odkazuje na jav porovnaním s mimojazykovou skutočnosťou. Takýto typ výkladu sa uplatňuje pri opise

(i) významu farieb: *červený* „majúci farbu krvi, vlčieho maku“,

(ii) interjekciách, napr. *plesk* „napodobňuje zvuk pri prudkom pohybe niečím ohybným al. pri náraze, zrazení plochých predmetov“,

(iii) verbách pomenúvajúcich zmyslovo vnímateľné deje (často deonomatopoických), napr. *cvrčať* „vydávať zvuk podobný hlasu cvrčka“, *chrapčať* „vydávať krátke, chríplavé zvuky ako pri lámaní, drvení, chrúpať, prašťať“,

(iv) adjektívach pomenúvajúcich ikonické (zmyslovo vnímateľné) vlastnosti substancií, napr. *bl'áčavý* „podobný hlasu ovce, kozy, teľaťa; vydávajúci zvuk ako ovca, koza, teľa“.

2. Logický výklad (intenzionálna definícia): vo výklade sa uvedie tzv. genus proximum, rodovo nadradená predstava, a differentia specifica, špecifické diferenciacie definovaného, napr. *noha* „jedna z končatín živých tvorov (= genus proximum), pomocou ktorých sa pohybujú al. stoja (= differentia specifica)“.

3. Opisný výklad (extenzionálna definícia): výpočet podstatných a doplňujúcich rysov definovaného, predovšetkým ide o 1. kvalitatívne sémy, 2. okolnostné sémy, akými sú funkcia, účel opisovanej entity (teleologické sémy), pôvod (genetické sémy) a pod., napr. *masť* „živočíšny tuk získaný škvarením (= genetické sémy) a používaný do pokrmov al. priamo ako potravina (= teleologické sémy)“.

Ak porovnáme spôsob výkladu v *KSSJ* a *SSSJ*, môžeme konštatovať, že výkladová perifráza v *SSSJ* má často povahu extenzionálnej definície, zatiaľ čo v *KSSJ* sa častejšie uplatňuje logický výklad, porov. výklad jednotky *hruška*: *KSSJ* „ovocný strom“, *SSSJ* „divo rastúci al. v mnohých kultivaroch pestovaný ovocný strom s vysokou nepravidelnou korunou a kužeľovitými dužinatými, obyč. žltými al.

zelenými plodmi“. Z citovaných ukážok vidíme, že zatiaľ čo výklad v *KSSJ* obsahuje len genus proximum *strom* s jedným špecifikačným príznakom *ovocný* (takýto výklad dokonca nespĺňa požiadavku nevyhnutných a dostačujúcich príznakov), opis významu v *SSSJ* zahŕňa celý rad diferenciačných sém špecifikujúcich kvalitatívne a okolnostné príznaky konštituujuce sémantickú štruktúru jednotky.

Jednou z výrazných tendencií pri denotatívnom i opisnom type výkladu je prototypizácia, ktorá predstavuje jeden z prejavov graduálnosti v jazyku. Prototypovosť pri opise významu možno vnímať v dvoch rovinách: v rámci denotatívneho typu výkladu ide o uvádzanie tzv. prototypových exemplárov, v rámci opisného typu výkladu zasa o špecifikáciu typických (nielen nevyhnutných a dostačujúcich) príznakov. Ako konštatuje A. Jarošová (2018: 285), význam bežného slova vyjadruje vágny pojem, preto je pri uvádzaní významových komponentov zmysluplné poukazovať na pravdepodobnosť ich výskytu. Práve *SSSJ* v rámci výkladovej parafrázy uplatňujú – v porovnaní s *KSSJ* – vo väčšej miere odkazy na prototypové exempláre a typické príznaky. Prototypizáciu vo výklade možno kvantifikovať na základe metajazykových operátorov (v zátvorkách uvádzame počet takýchto operátorov vo výkladových perifrázach jednotlivých slovníkov), akými sú výrazy *napr.* 2274 (*SSSJ*), 77 (*KSSJ*), *obyč.* 6113 (*SSSJ*), 540 (*KSSJ*), *a pod.* 6163 (*SSSJ*), 8 (*KSSJ*), *spravidla* 153 (*SSSJ*), 1 (*KSSJ*). Pri operátoroch typu *napr.* sa v rámci exemplifikačného opisu zvyčajne uvádza prototypový exemplár, operátorom *obyč.* sa môže uvádzať prototypový exemplár alebo typický, nie obligatórny príznak, operátorom *a pod.* sa naznačuje neuzatvorený enumeratívny rad exemplárov, ktoré oproti explicitne nevyjadreným exemplárom možno považovať za centrálnejšie, operátor *spravidla* naznačuje typické, ale neobligatórne prvky výkladu, porov.

korčuliar „kto (sa) korčuľuje“ (*KSSJ*) – „kto jazdí na korčuľoch; kto sa venuje športovým disciplinám na korčuľoch, **napr. hokeju, krasokorčuľovaniu, rýchlokorčuľovaniu**“ (*SSSJ*),

kalamár „nádobka na atrament“ (*KSSJ*) – „menšia, **obyč. sklenená** nádobka, fľaštička na atrament používaná v minulosti“ (*SSSJ*),

miestnosť „stenami ohraničený priestor v budove“ (*KSSJ*) – „uzavretý priestor v budove ohraničený štyrmi stenami, určený na **bývanie, spoločenské, obchodné, výrobné aktivity a pod.**“ (*SSSJ*),

fúrik „vozík s 1 kolesom a 2 rúčkami, táčky“ (*KSSJ*) – „jednokolesový vozík s dvoma rúčkami určený na rozvážanie **spravidla sypkých materiálov**; jeho obsah; syn. táčky“ (*SSSJ*).

Dôležitým nástrojom, ktorý sa v lexikografii využíva na identifikáciu typických príznakov i prototypových exemplárov, sú tzv. frekventované kontexty slova (pozri Jarošová, 2016: 287). Ako však autorka poznamenáva, frekvencia nie je jediným kritériom typickej/prototypickej vlastnosti, ale do hry tu vstupuje aj

otázka kognitívnej a antropocentrickej interpretácie javov, ktoré majú v istom žánri status rečových stereotypov. V tejto súvislosti treba dodať, že dôležitú úlohu pri výklade významu zohráva aj relevantnosť prototypového objektu. Jeho fungovanie sa opiera o skutočnosť, že napriek tomu, že daný objekt nie je explicitne (lexikálne) realizovaný, pri apercpcii textu sa interpretuje v zmysle prototypu, zatiaľ čo neprototypický objekt z danej triedy objektov musí byť v texte signalizovaný. Vetu *Kúp mlieko*. v našom kultúrno-spoločenskom kontexte prototypicky interpretujeme ako kravské mlieko; ak máme na mysli napríklad kozie mlieko, je nutné to explicitne vyjadriť. Touto tendenciou možno vysvetliť aj nízku frekvenciu spojení *biely sneh*, *biele mlieko*, hoci pri opise významu jednotky *biely* figurujú prvky sneh a mlieko v úlohe prototypových exemplárov.

3.2 Graduálnosť a encyklopedizácia významu. V kognitívno-sémantických opisoch sa akcentuje, že hranice medzi slovníkom a encyklopédiou sú vždy provízorne a neostre. Ako sa konštatuje v práci M. Nagya (2014: 68), slovník možno metaforicky chápať ako relatívne a účelovo stabilnú časť encyklopédie, ktorá v závislosti od textových okolností provízorne „betónuje“, „zamrazuje“ isté množiny znalostí, aby ich v iných situáciách nechala roztopiť sa a namiesto nich spevnila iné. Slová možno vnímať ako akési „vstupné brány“ (tzv. *access points*) do domén encyklopedických znalostí. V tejto súvislosti je možné spomenúť Geeraertsovu „maximalistickú hypotézu významu“ (Geeraerts, 2009: 222), pri ktorej sa rezignuje na hľadanie hraníc medzi sémantickými a encyklopedickými znalosťami, resp. medzi sémantikou a pragmatikou.

Túto tendenciu k encyklopedizácii významu možno ilustrovať na spôsobe opisu významov v *SSJ*, *KSSJ* a *SSSJ*. Pri porovnaní je už na prvý pohľad markantný rozdiel medzi extenzívnosťou výkladovej perifrázy v týchto lexikografických dielach. Zatiaľ čo intenzionálna definícia sa sústreďuje na vystihnutie podstatných diferenciačných príznakov, extenzionálna definícia má podobu mnohoaspektového vymedzenia, pre ktoré je typická bohatá špecifikácia kvalitatívnych aj okolnostných sém.

Uvedme ako príklad spracovanie významu slova *netopier* v troch výkladových slovníkoch:

SSJ „cicavec lietajúci v noci a chytajúci hmyz“,

KSSJ „malý lietajúci cicavec loviaci v noci hmyz“,

SSSJ „menší cicavec z čeľade večernicovitých s lietacími blanami s veľkým rozpätím, maličkou guľatou hlavou a vzpriamenými ušnicami, živiaci sa hmyzom a loviaci za súmraku al. v noci so schopnosťou lokalizovať sluchom prekážky“.

Opis významu v *SSJ* a *KSSJ* možno charakterizovať ako intenzionálnu definíciu s genus proximom *cicavec* a špecifickými diferenciáciami definovaného pojmu („lietajúci“, „v noci“, „loviaci hmyz“). Ak by sme sa striktne opierali o metódu nevyhnutných a dostačujúcich príznakov, opis významu by teoreticky mohol

zahŕňať len parafrázu „lietajúci cicavec“ (netopiere sú jediné lietajúce cicavce). Ako vidíme na príklade *SSSJ*, výklad významu v ňom má podobu extenzionálnej definície s množstvom kvalitatívnych a okolnostných príznakov, ktoré nemožno hodnotiť ako nevyhnutné prvky významu, ale ako sémantické charakteristiky, ktoré čiastočne možno pokladať za encyklopedické (patriace skôr do „world knowledge“, znalostí o svete, napr. informácia o príslušnosti do čeľade).

Encyklopedizáciu vo výklade signalizujú tiež poznámky uvádzajúce niektoré relevantné významové momenty opisovanej jednotky, ktorých platnosť sa týka konkrétneho historického obdobia, porov. výklad v *SSSJ*:

mávdlo „ozdoba z tvrdého papiera, pestrofarebných stužiek a pod. upevnená na paličke (žrdke), **používaná kedysi** na manifestáciách, **v súčasnosti najmä** na športových podujatiach na vyjadrenie manifestačného pozdravu; syn. mávačka“.

3.3 Graduálnosť a konotatívnosť. Ďalším prejavom vnútrokategoriálnej graduálnosti je spôsob výkladu významu slov. Každý lexikografický prístup k opisu významu musí nutne odpovedať na otázku, či má byť výklad významu striktno denotatívny a reduktívne relačný (identifikačný a delimitačný) alebo má zachytiť aj potencialitu konotačného aspektu jazyka. V teórii lexikografie sa pri opise významu diferencuje medzi pojmovou (nociónálnou, kognitívnu) zložkou významu a pragmatickou zložkou významu. Pojmová zložka sa definuje ako komplex vedomostí, ktoré o označovanej mimojazykovej entite (objekte, jave, príznaku) majú používatelia jazyka na úrovni bežného poznania. Pragmatická zložka významu zahŕňa prvky odrážajúce postoje nositeľov jazyka k realite (často kultúrne podmienené), ako aj postoje hovoriaceho k partnerovi.

Podľa U. Eca (2009: 72) „kontext a okolnosti sú od plného a úplného významu neodmysliteľné“. Podobne uvažuje J. Monaco (2006): „Dělicí čára mezi denotací a konotací není jasně definována: existuje tu kontinuum“ (Monaco, 2006: 163). O nemožnosti jednoznačného oddelenia denotácie od konotácií, ktorá je podmienená neostrou hranicou medzi faktmi znalostí o jazyku a znalostí o svete, uvažuje v rámci poľskej školy kognitívnej lingvistiky aj R. Tokarski. Význam lexémy by podľa neho nemal byť zredukovaný na úzky súbor definičných a diferencujúcich príznakov, ale mal by byť rozšírený o vzácnejšie a ťažko reprodukovateľné príznaky tzv. „druhého sémantického plánu“ (Tokarski, 2008: 143 – 144).

V krátkosti to možno ilustrovať na príklade slova *jazvečík*. Ak porovnáme opis významu danej jednotky v *KSSJ* a *SSSJ*, možno konštatovať, že zatiaľ čo výkladová parafráza v *KSSJ* obsahuje iba kvalitatívne, ikonické sémy neaxiologickej povahy (porov. „poľovný pes s krátkymi nohami a pretiahnutým telom“), výkladová parafráza v *SSSJ* (porov. „menší krátkonohý poľovný pes, brlohár, chovaný aj ako obľúbený domáci spoločník“) vo väčšej miere saturuje aj výkladové komponenty pragmatického charakteru, v ktorých sa odráža aktuálny a kultúrne podmienený

postoj jazykového spoločenstva k opisovanému javu (axiologický príznak *oblúbený* je zakomponovaný do zóny špecifikujúcej teleologické príznaky).

Na príklade výkladových perifráz môžeme mapovať aj to, čo sa v kognitívnych prístupoch označuje ako dynamickosť jazykového obrazu sveta, teda premenlivosť konceptualizácie javov mimojazykovej skutočnosti a postojov jazykového spoločenstva. Tá sa premieta do prehodnocovania designátu, najmä čo sa týka asociatívne hodnotiacej časti významu. Možno to ilustrovať na príklade lexémy *morča*: zatiaľ čo vo výkladovej parafráze v *KSSJ* sa uplatňuje účelová séma „na laboratórne pokusy“ (porov. „malý hlodavec použ. na laboratórne pokusy“), vo výklade *SSSJ* sa tento teleologický príznak eliminuje a namiesto neho sa súčasťou opisu významu stáva pozitívna hodnotiacia, kultúrne špecifická séma „u nás oblúbené“ (porov. „malý hlodavec z čeľade morčatovitých s krátkou al. dlhou srstou, žijúci v stepiach Južnej Ameriky, u nás oblúbené domáce zvieratko“), čo by mohlo naznačovať reflexiu zmeneného kultúrno-spoločenského postoja k zvieratám z inštrumentálneho na viac vzťahový.

3.4 Kultúrna podmienenosť významu. Napokon sa pristavíme pri otázke kultúrnej podmienenosti. V štúdiu W. Chena (2019: 1) sa konštatuje, že lexikografia a jej produkty, slovníky, nie sú nikdy zbavené istej hodnotovej orientácie, nie sú apolitické a nestoja mimo spoločenského kontextu. Naopak, odráža sa v nich ideológia, moc a politika. Niektorí autori v tejto súvislosti hovoria o ilúzii denotácie ako neutrálneho významu (porov. Barthes, 2007). Konštatuje sa, že významy všetkých znakov sú napokon konštruované príslušným spoločenstvom, resp. tou jeho časťou, ktorá má moc takto pôsobiť (porov. Bočák, 2019: 38). Štruktúra monolingválnych slovníkov predstavuje špeciálny spôsob vytvárania a distribúcie znalostí, čo je spojené so širšou otázkou sociálnej moci a kontroly. Slovníkový výklad významu nie je iba odrazom, vyabstrahovaným prepisom zdrojových použití, ale naopak, slovníky vytvárajú významy, prepisujú a prezentujú objekty novým spôsobom (porov. Chen, 2015).

Budeme to ilustrovať na príklade spracovania dvoch jednotiek v *SSJ*, *KSSJ* a *SSSJ*:

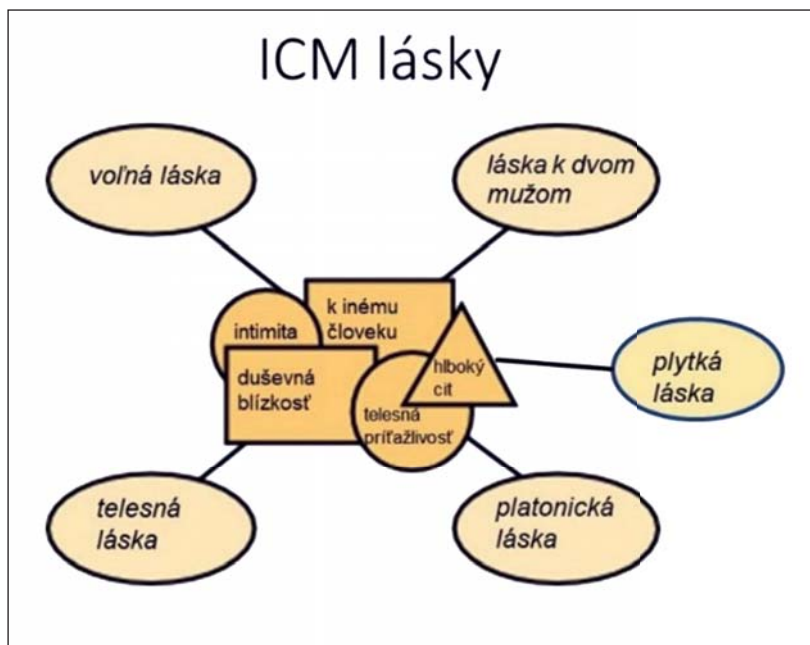
láska „náklonnosť jedného pohlavia k druhému, ľúbostný cit, milovanie, ľúbosť“ (*SSJ*), „náklonnosť jedného pohlavia k druhému, ľúbostný cit, ľúbosť“ (*KSSJ*), „hlboký cit, citová väzba k inému človeku založená na duševnej a telesnej príťažlivosti, blízkosti, zdieľaní intimity al. túžbe po nej“ (*SSSJ*);

patrón „(v niektorých kresťanských cirkvách) svätec ako ochranca ľudí, kostola, stavu, krajiny a pod.“ (*SSJ*), „kresť. svätec ako ochranca ľudí, kostolov, povolání, krajín ap.“ (*KSSJ*), „(v našej kultúre najmä v kresťanstve) svätá osoba, svätec ako ochranca jednotlivých ľudí, kostola (jemu zasväteného), povolání, krajín a pod.; (v polyteizme) božstvo al. mytologická bytosť, ktorej úlohou je chrániť, dohliadať, pomáhať“ (*SSSJ*).

Vo výkladoch významov výrazu *láska*, ako ich nachádzame v *KSSJ* a *SSJ*, sa táto emócia konceptualizuje ako heterosexuálny typ vzťahu, a to prostredníctvom výkladových komponentov „jedného pohlavia k druhému“. V jazykovom obraze sveta sprostredkovanom v daných výkladových slovníkoch sa tak pri lexikografickom stvárnení emočného poľa lásky profiluje ako dominantný heteronormatívny model. Podobná situácia nastáva pri opise významu substantíva *patrón*, pri ktorom možno v prípade *SSJ* a *KSSJ* uvažovať o postulovaní kresťanskonormatívneho modelu. Pokiaľ ide o význam slova *patrón*, to sa v *SSSJ* spracúva s dvoma významovými variáciami oddelenými bodkočiarkou a pri jednotlivých podvýznamoch sa sémantizačnou poznámkou explikuje kultúrna determinovanosť vo vymedzení týchto podvýznamov. V prípade výrazu *láska* uvádzame nové spracovanie významu v *SSSJ*, ktorým sa aktualizoval pôvodný výklad jednotky z druhého dielu z roku 2011. Aktualizovaný opis významu vznikol aj ako reakcia na udalosť vraždy dvoch LGBTQI+ osôb Juraja a Matúša na jeseň roku 2022, ale aj ako odpoveď na kritické pripomienky z jazykového aj mimojazykového prostredia (porov. Ivanová, 2019). V novom navrhnutom výklade v *SSSJ* sa mení genus proximus: namiesto komponentu „náklonnosť“ – s ktorým sa spájajú skôr konotácie nezávažného citového vzťahu v zmysle priazne, sympatie – sa tu pracuje s rodovo nadradeným výrazom „cit, citová väzba“, pričom v úlohe diferenciacných a dopĺňujúcich sém vystupuje namiesto príznaku pohlavia celý rad špecifikujúcich príznakov („duševná a telesná príťažlivosť“, „blížkosť“, „zdieľanie intimity al. túžbe po nej“).

Na tomto základe by bolo možné postulovať idealizovaný kognitívny model výrazu *láska* ako mentálnu reprezentáciu významu tejto kultúrnej, sociálne i časovo zaťaženej lexémy. Idealizovaný kognitívny model je intersubjektívne modelovaný, časovo podmienený mentálny konštrukt, resp. logická štruktúra, ktorá predstavuje zložito usporiadaný celok, gestalt, zložený zo siete prvkov a z väzieb medzi nimi (bližšie pozri Lakoff, 2006: 76), porov. Obrázok 1.

Idealizovaný kognitívny model slova *láska* a charakter jeho usporiadania predstavuje komplexne štruktúrovaný celok s istým významovým jadrom, ktoré je konštituované prototypickými prvkami. Tie nemajú povahu nevyhnutných príznakov, čo možno ilustrovať aj kolokáciami, ktoré zachytávame v exemplifikačnej zóne a ktoré sensu stricto majú potenciál eliminovať jeden z týchto typických príznakov bez toho, aby sa v dôsledku toho stratila kategoriálna príslušnosť tokenového použitia tohto výrazu, porov. príznak „zdieľanie intimity“, ale *platonická láska* (v ktorej zdieľanie intimity absentuje), „hlboký cit, hlboká citová väzba“, ale *falošná láska* (ktorá vylučuje hlboký cit), „túžba po intimite“, „duševná príťažlivosť“, ale *voľná láska* (taká, ktorá je založená len na sexuálnom uspokojení) a pod.

Obrázok 1. Idealizovaný kognitívny model jednotky *láska*

V tejto súvislosti možno odkázať aj na konštatovanie v práci J. A. Fishmana (1995), podľa ktorého možno slovníky chápať jednak ako kultúrne konštruované, jednak ako kultúrne konštruujúce artefakty. Slovník nielen opisuje, reflektuje, ale aj fixuje, internalizuje kultúrne vzorce, teda isté modely, štandardy, rámce odkazujúce na akceptované hodnoty a normy správania v tej-ktorej spoločnosti a kultúre, čím používateľovi sprostredkúva orientačný pôdorys jestvujúceho sociokultúrneho sveta.

4. Závery. Na záver už len jeden príklad. V televíznej relácii *Duel* vo verejnoprávnej televízii sa v marci 2023 objavila otázka týkajúca sa slovies *koketovať* a *kurizovať*. Od súťažiacich sa požadovala odpoveď, že kurizuje iba muž ženám a koketuje iba žena s mužom.

Ak sa pozrieme na to, ako dané jednotky spracúvajú jestvujúce výkladové slovníky, môžeme zistiť, ako je význam týchto slovies kultúrne konštruovaný, ktoré príznaky vo význame možno považovať za sociálne salientné (k termínu porov. Hanks, 2010). Následne je možné konfrontovať spracovanie daných jednotiek s jazykovým úzom a zistiť, či v jazykovom spoločenstve nedochádza k zmene chápania týchto vzťahových interakcií a či by slovníkové spracovanie tieto zmeny nemalo reflektovať: teda nechať ich roztopiť sa a namiesto nich v závislosti od textových okolností provizórne „zabetónovať“ aktuálne platnú skúsenostnú časť encyklopedického univerza príslušných výrazov.

Význam slovesa *kurizovať* sa v *SSSJ* vykladá takto: „zaliečaním a lichotením si získavať ženskú priazeň, dvoriť“. Takýto výklad významu teda explicitne predpokladá, že *kurizovať* sa môže iba žene (iba zo strany muža?). V takomto uchopení významu sa v istom zmysle odráža dobová sociálna norma, ktorá predpokladá aktivitu muža pri prejavovaní záujmu o priazeň žien (a nie naopak). To potvrdzuje aj väčšina korpusového materiálu. Napriek tomu korpus už prináša aj doklady typu: *Tá Trentovú neznášala, pretože otvorene kurizovala vtedy ženatému Hatchovi.; Dostávala som vyložene pubertácke nápady: podkladala som chlapcom nohy, chichúňala sa, alebo len tak im kurizovala.; Kurizuje sekretárka mužovi nie staršiemu ako 25 rokov o dve hlavy vyššiemu od nej.*

Pokiaľ ide o sloveso *koketovať*, *SSSJ* pri tejto jednotke uvádza výklad: „nápadne sa správať s cieľom vzbudiť obdiv, záujem opačného pohlavia“. V exemplifikačnej zóne sa však pri tejto slovesnej lexii objavujú výhradne doklady ilustrujúce situácie, v ktorých je koketovanie aktivitou ženy vo vzťahu k mužovi. Korpusový materiál opäť väčšinovo potvrdzuje načrtnutú paradigmu (v korpusových dokladoch dominujú situácie, v ktorých to je žena, ktorá koketuje s mužom/mužmi), hoci v menšej miere sa v korpusovom materiáli objavujú už aj doklady typu *Kým so mnou koketoval, čo ma privádzalo do značných rozpakov, z Arnošta vyšlo, že prišli vyzdvihnúť nejakú zásielku a cestujú najbližším vlakom do Prahy.; Donchuan jeden, koketoval aj s ňou.; Napriek tomu koketoval s matkou aj s dcérou, pretože sa túžil dostať do sídla Beaulieuovcov na Rue St. Denis.; Koketoval s mnohými ženami, ale nikdy sa neoženil.; Michal veľmi rád koketuje s inými ženami!; Anne Lister so ženami koketovala priamo a drsne.; No kto to kedy videl, aby muž s manželkou koketoval s iným mužom.*

Na základe korpusových dát možno konštatovať, že vo výkladových parafrázach by bolo možné urobiť isté úpravy, v rámci ktorých by sa pri výklade významov uplatnila prototypizačná stratégia (jednosmerné mužsko-ženské, resp. žensko-mužské interakcie by sa spracovali ako typické, ale nie nevyhnutné príznaky prítomné vo význame jednotiek), čím by sa reflektovali zmenené kultúrne podmienky, ktorými slovenská spoločnosť v aktuálnom čase prechádza.

Aj tento príklad poukazuje na fakt, že konštruovanie významu nie je izolované od prebiehajúcich diskurzívnych, politických a kultúrnych procesov a že výklady významov sa utvárajú v konkrétnom kultúrnom kontexte prostredníctvom istých negociačných mechanizmov a môžu byť vystavené zmenám (porov. Chen, 2019: 12). Takáto lexikografická „reziliencia“ zároveň koreluje s požiadavkou vyslovenou P. Bourdieuom (2014): „Veda, ktorá sa tvári, že podá kritériá najlepšie opodstatnené v realite, nesmie zabúdať, že iba registruje istý stav klasifikačného boja.“

Literatúra

- Aristoteles (2008). *Metafyzika*. Rezek.
- Aarts, B. (2004). Conceptions of gradience in the history of linguistics. *Language Sciences*, 26 (4), 343 – 389.
- Barthes, R. (2007). *S/Z*. Garamond.
- Benson, P. (2002). *Ethnocentrism and the English Dictionary*. Routledge.
- Bočák, M. (2019). *Od znaku k diskurzu (1. diel – semiologické východiská)*. Prešovská univerzita v Prešove.
- Bolinger, D. (1961). *Generality, Gradience, and the All-or-None*. Mouton.
- Bourdieu, P. (2014). *Co se chce říct mluvením*. Karolinum.
- Dolník, J. (2003). *Lexikológia*. Veda.
- Eco, U. (2009). *Teórie sémiotiky*. Argo.
- Fanselow, G., Fery, C., Schlesewsky, M., Vogel, R. (2006). *Gradience in Grammar*. Oxford University Press.
- Fishman, J. A. (1995). Dictionaries as Culturally Constructed and as Culture-Constructing Artifacts: The Reciprocity View as Seen from Yiddish Sources. V B. Kachru a H. Kahane (Ed.), *Cultures, Ideologies, and the Dictionary: Studies in Honor of Ladislav Zgusta* (str. 29 – 34). Max Niemeyer Verlag.
- Geeraerts, D. (2009). *Theories of Lexical Semantics*. Oxford University Press.
- Goosens, L. (1990). Metaphonymy: the interaction of metaphor and metonymy in expressions for linguistic action. *Cognitive Linguistics*, 1, (3), 323 – 342.
- Hanks, P. (2013). *Lexical Analysis. Norms and Exploitations*. The Mitt Press.
- Chen, W. (2015). Bilingual Lexicography as Recontextualization: A Case Study of Illustrative Examples in a New English–Chinese Dictionary. *Australian journal of linguistics*, 35 (4), 311 – 333.
- Chen, W. (2019). Towards a discourse approach to critical lexicography. *International Journal of Lexicography*, 32 (3), 362 – 388.
- Ivanová, M. (2019). Identita, kultúra, slovníky: slovenčina v zrkadle súčasnej lexikografie. V J. Pekarovičová, M. Vojtech (Eds.), *Studia Academica Slovaca 48. Prednášky 55. letnej školy slovenského jazyka a kultúry* (str. 45 – 64). Univerzita Komenského v Bratislave.
- Jarošová, A. (2018). Pohľad na pomenovanie cez prizmu teoretických rámcov a slovníkového hesla. *Jazykovedný časopis*, 69 (3), 277 – 301.
- Lakoff, G. (2006). *Ženy, oheň a nebezpečné věci*. Triáda.
- Monaco, J. (2006). *Jak číst film*. Albatros.
- Nagy, M. (2014). *Hranice významu. Proměny československé a české lexikální sématicky*. Univerzita Palackého.
- Novotná, R. (2017). SLOVNÍKOVÁ DEFINICE. V P. Karlík, M. Nekula, J. Pleskalová (Eds.), *CzechEncy – Nový encyklopedický slovník češtiny*. https://www.czechency.org/slovník/SLOVNÍKOVÁ_DEFINICE

Tokarski, R. (2008). Konotacija a problémy kategorizacji. *Język a kultura*, 20, 143 – 161.

Pramene

- Buzássyová, K., Jarošová, A. (Hl. red.) (2006). *Slovník súčasného slovenského jazyka. A – G*. Veda, vydavateľstvo Slovenskej akadémie vied.
- Jarošová, A., Buzássyová, K. (Ved. red.) (2011). *Slovník súčasného slovenského jazyka. H – L*. Veda, vydavateľstvo Slovenskej akadémie vied.
- Jarošová, A. (Hl. red.) (2015). *Slovník súčasného slovenského jazyka. M – N*. Veda.
- Jarošová, A. (Hl. red.) (2021). *Slovník súčasného slovenského jazyka. O – Pn*. Veda.
- Kačala, J., Pisárčiková, M., Považaj, M. (2003). *Krátky slovník slovenského jazyka*. 4. dopl. a upr. vyd. Veda.
- Kačala, J., Pisárčiková, M., Považaj, M. (2020). *Krátky slovník slovenského jazyka*. 5. dopl. a upr. vyd. Matica slovenská.
- Omnia Slovaca Maior IV*. Jazykovedný ústav Ľ. Štúra SAV.
- Peciar, Š. (Red.) (1959). *Slovník slovenského jazyka. I. A – K*. Vydavateľstvo SAV.
- Peciar, Š. (Red.) (1960). *Slovník slovenského jazyka. II. L – O*. Vydavateľstvo SAV.
- Peciar, Š. (Red.) (1963). *Slovník slovenského jazyka. III. P – R*. Vydavateľstvo SAV.
- Peciar, Š. (Red.) (1964). *Slovník slovenského jazyka. IV. S – U*. Vydavateľstvo SAV.
- Peciar, Š. (Red.) (1965). *Slovník slovenského jazyka. V. V – Ž*. Vydavateľstvo SAV.
- Peciar, Š. (Red.) (1968). *Slovník slovenského jazyka VI. Doplnky – dodatky*. Vydavateľstvo SAV.

Мартина Иванова

**ПУТ ДО СРЦА ИДЕ ПРЕКО РЕЧНИКА.
ПРОБЛЕМИ У КОНЦЕПЦИЈИ И РЕАЛИЗАЦИЈИ РЕЧНИЧКЕ ДЕФИНИЦИЈЕ
У РЕЧНИКУ САВРЕМЕНОГ СЛОВАЧКОГ ЈЕЗИКА**

Резиме

У раду је ближе представљен *Slovník súčasného slovenského jazyka* (Речник савременог словачког језика; 2006, 2011, 2015, 2021) у контексту проблема с концепцијом и реализацијом описа значења (речничке дефиниције). Предмет анализе су проблеми описа значења у речницима овог типа који су предмет актуелних научних дискусија под утицајем сазнања из когнитивне семантике (отклон од тзв. обавезних и довољних елемената значења ка све изражајнијем увођењу конотативних и комуникацијских елемената значења у дефиниције, ка

грађењу комплексније репрезентације значења у смислу семантизације већег броја елемената, што се постиже тзв. прагматизацијом и енциклопедизацијом значења, изражајнијим увођењем прототипских елемената значења у структуру дефиниције) и тзв. критичке аназе лексикографског дискурса (у оквиру које се речник схвата као специфичан вид дискурса у којем се фиксирају, интернализују културни узорци, дакле одређени модели, стандарди, оквири који одражавају наглашене вредности и норме понашања у неком друштву и култури).

Кључне речи: *Slovník súčasného slovenského jazyka*, опис значења, прагматизација значења, енциклопедизација значења, денотација и конотација, критичка анализа лексикографског дискурса

Martina Ivanová

**LOVE GOES THROUGH THE DICTIONARY:
CONCEPTUAL AND IMPLEMENTATION PROBLEMS IN THE INTERPRETATION
OF MEANING IN THE *DICTIONARY OF THE CONTEMPORARY SLOVAK LANGUAGE***

Resumé

The study brings a closer look at *Slovník súčasného slovenského jazyka* [*Dictionary of Contemporary Slovak Language*] (2006, 201, 2015, 2021), focusing mainly on conceptual and implementation problems connected especially with the explication of lexical meaning (dictionary definition). It analyses some hotly debated topics of meaning and its explication in the given type of dictionary, inspired especially by cognitive linguistic research (diversion from a classic method based on necessary and sufficient conditions to the incorporation of connotative and communicatively relevant components into meaning, more profuse semantization leading to prototypicalization encyclopedization, pragmatization of meaning description) and discursive critical analysis (in which dictionary is understood as a special example of discourse practice through which certain cultural patterns, i.e. models, standards, frames referring to accepted values and behavioural norms of the given culture, are fixed and internalised).

Keywords: *Slovník súčasného slovenského jazyka*, interpretation of meaning, pragmatization of meaning, encyclopedization of meaning, denotation and connotation, critical discursive lexicographic analysis